

Bóc Imre

Élete kockázatásával

Mallász Gitta, Budapest, 1943/44

1. LEVÉL ÉRKEZETT

2007. szeptemberében a posta egy levelet kézbesített Svájcból, feladóként Mme Monique Guillement-Solaire szerepelt a borítékon. Nevemet és címemet Herz Herbert úrtól kapta, akivel együtt harcoltam a franciaországi fegyveres ellenállásban. Mme Guillement tájékoztattott, hogy megtudta: Mallász Gitta, egy magyar származású katolikus grafikusművésznő mintegy száz zsidó nőt és gyermeket mentett meg Budapesten a deportálástól. Miután olvasta Mallász Gitta könyveit, és ezek élete egy nehéz pillanatában nagy segítségére voltak, erősen kötődött a szerzőhöz, és nagyon csodálkozott, hogy nem ismerték el a Világ Igazai között a jeruzsálemi Jad Vasemben.

Monique röviden tudatta velem mindazt, amit tudott: Mallász Gitta egy magas rangú magyar katonatiszt lánya volt. A második világháború idején, 1944-ben egy a magyar Honvédelmi Minisztériumban dolgozó tiszt, családjuk jó barátja azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy vállalja el egy hadiüzem vezetését, amely fehéreneműket gyártott a magyar hadsereg részére. Ezt az üzemet egy katolikus pap, Klinda Pál hozta létre a pápai nuncius, Angelo Rotta segítségével, azzal a céllal, hogy el tudjanak bújtatni mintegy száz zsidó nőt és gyermeket. A buzgó katolikus Mallász Gitta elvállalta az üzem katonai parancsnokságát. Döntésében az is befolyásolta, hogy menteni próbálta két legjobb, keresztény hitre tért barátnőjét (Dallos Hannát és Strausz Lilit), akik azonban az akkori zsidótörvények értelmében zsidóknak számítottak.

Mallász Gitta ebben az időszakban életét kockáztatta. A nyilasok két ízben is megszállták az üzemet, és deportálni akarták az ott dolgozó zsidókat, ám Mallász Gittának mind a két esetben sikerült megmentenie őket. Az üzem egy Katalin nevű zárdában működött.

Mme Guillement a következő okmányokkal rendelkezett:

– Mallász Gitta könyve franciául (*Dialoges avec l'ange*, magyar címe: *Az angyal válaszol*)

– Dános Éva tanúsítása, amely a *Prison of wheels* című könyvében szerepel. Dános Éva volt a Katalinkollégiumból deportáltak egyetlen túlélője, Ravensbrückbe került, ahol megérte a felszabadítást.

Monique a következőkhöz kérte a segítséget:

– túlélők vagy gyermekeik tanúságtételéhez Mallász Gitta mentési akciójáról

– a Honvédelmi Minisztérium tanúsításához az üzem tényleges létezéséről

– bizonyítékhoz a nunciátúra segítségéről

Elvállaltam ezt a feladatot, annál is inkább, mert bajtársam és barátom, Herbert Herz ajánlott Monique-nak. Ezen túlmenően szégyenletesnek tartottam, hogy Mallász Gitta még nem kapta meg a Világ Igaza elismerést, ami a legkevesebb, amit meg kell adni azok számára, akik üldözötteket mentettek. Sajnos nem voltak olyan sokan.

2. A KEZDET

Tisztában voltam azzal, hogy ez a kutatás nem lesz könnyű feladat, hiszen több mint hatvan év telt el az események óta. Először is Kardos Péterhez, az *Új Élet*, a Mazsihisz hivatalos lapja főszerkesztőjéhez fordultam, és arra kértem őt, jelentessen meg egy hirdetést, hogy tanúkat keresünk. Ezen az úton egyszer már sikerült egy tanút találnom, aki igazolni tudta, hogy az akkori svájci nagykövet Lutz urat munkatársa is segítette életmentő tevékenységében, akit aztán el is ismertek a Világ Igazának. Felvettem a kapcsolatot a budapesti nunciátúrával is, ahol elmondtam kutatásom célját: az 1944-es nuncius, Angelo Rotta emlékiratainak megtalálását, melyben bizonyára szerepel a Mallász Gitta által vezetett üzem. Erdős Péter bíboros úrtól is kértem, hogy továbbítsa a Vatikánnak a nunciátúrára beadott kérvényemet. A Holokauszt Múzeummal is felvettem a kapcsolatot. Szeptember 24-én felkerestem a Nácizmus Üldözötteinek Bizottságát, ám Szenes Iván elnök úr nem tartózkodott Budapesten. A titkárnő, akinél érdeklődtem, legnagyobb meglepetésemre ismerte Mallász Gittát, amikor még Budapesten élt, de ez már

Mallász Gitta

a háború után történt. Gitta életmentő akciójáról nem tudott semmit, mert Gitta, aki nagyon szerény ember volt soha, egy szóval sem említette neki csodálatos tettét. Lehetségesnek tartottam, hogy azok közül, akiknek életét Mallász Gitta mentette meg, egyesek Izraelben élhetnek. Ezért elküldtem felhívásunkat az Izraelben megjelenő magyar nyelvű újságnak, az *Új Keletnek* is, azzal a kéréssel, hogy közöljék le. A Katolikus Egyetem Könyvtárának is írtam, hogy gyűjteményükben nem található-e valamilyen írás a zsidókat bújtató konfekcióüzemről vagy Mallász Gittáról.

Monique nagyon optimista volt, és bízott benne, hogy vagy ezen az úton, vagy a Holokauszt Múzeum révén megtaláljuk azt a tanút, akit keresünk.

3. AZ ELSŐ VÁLASZOK

Monique optimizmusa nem tűnt megalapozottnak. 2007. október 9-én felkerestem Szita Szabolcs urat, a budapesti Holokauszt Dokumentációs Központ és Emlékhely kutatási vezetőjét, és megkérdeztem tőle, mit tud Mallász Gittáról. Legnagyobb meglepetésemre még a nevét sem ismerte. Nem nagyon biztató kutatásaink sikerében. Megígérte, hogy utánanézz az archívumban a Mallász Gitta által vezetett hadiüzemnek, és értesít, ha talál valamit.

Egyelőre nem tudtam mást tenni, mint várni a megkeresésekre érkező válaszokat.

Elsőként – a katonai archívumokat is őrző – Hadtörténeli Intézet és Múzeum igazgatója, dr. Bonhard Attila alezredes úr válaszolt a szeptember 18-án küldött e-mailemre. Két Mallász nevű katonatisztról is írt, ám ezek közül, adataik szerint, egyik sem lehetett Mallász Gitta apja. Bonhard alezredes úr még egy fontos dologról tájékoztatott:

Egy zsidó nőkből álló varroda – ha ehhez a Honvédelmi Minisztériumnak köze volt – a Közérdekű Munkaszolgálat Országos Felügyelőjének a hatáskörébe tartozott. Ennek iratanyaga azonban a világháború során teljesen megsemmisült.

Szeptember 28-án választ kaptam az Apostoli Nunciátúrától is:

Tisztelt Bóc Imre Úr!

Sajnálattal tájékoztatom, hogy az Apostoli Nunciátúrának nem áll rendelkezésére semmilyen levéltári információ, amely segíthetne az Ön által felvetett kérdés tisztázásában. A budapesti Apostoli Nunciátúra levéltárát a II. Világháborút követően a Vatikánba menekítették, ezek az iratok jelenleg nem kutathatóak, az érvényes szabályok szerint. Javasoljuk, hogy próbálják felvenni a kapcsolatot Magyarország vagy Svájc Szentszékhez akkreditált Nagykövetségén keresztül a Vatikáni Titkos Levéltárral (Archivio Segreto Vaticano), így remélhetőleg hozzájuthatnak a kért információkhoz.

Tisztelettel,
dr. Tóth Tamás
titkár

Elküldtem Monique-nak az e-mailek fordítását, és biztosítottam arról, hogy folytatom a kutatást.

Erdő bíboros úr válasza hamarosan szintén megérkezett. Miután akkor még azt hittem, hogy Mallász Gitta apáca volt, kérésemet is ennek tükrében fogalmaztam meg. Erre utal a válasz:

Tisztelt Uram!

Mallász Gitta Jad Vasem-kitüntetésével kapcsolatban írt levelét megkaptam.

Mallász Gitta tudomásunk szerint sportoló és művész volt. Arra nincs adatunk, hogy valamilyen szeretetrend tagja lett volna.

Tisztelettel
Erdő Péter

Ezek után fordultam Magyarország vatikáni nagykövetéhez, Erdődy Gábor úrhoz, hogy továbbítsa kérésemet a Vatikáni Titkos Irattárnak annak kiderítésére, található-e Angelo Rotta 1944. évi magyar-

országi nuncius iratai között utalás a Mallász Gitta vezette hadiüzemre. Erre sajnos nem kaptam választ. Az üzem létezését igazoló dokumentumot tehát egyelőre nem tudtuk megszerezni.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetemhez intézett megkeresésekre az egyetemi könyvtár vezetője, Felsővályi Ákos október 14-én válaszolt:

Tisztelt Bóc Úr!

Az ügyben nagyon szívesen segíték, ill. segítenék. Sajnos nem emlékszem semmi anyagra, ami Mallász Gittával és az ő életmentő munkájával kapcsolatos. A könyvtár minden könyve átment a kezemen, és emlékeznek rá, de sajnos ilyen nem volt. Azért még elektronikusan is átnézek minden szöveget, és majd jelentkezem, ha ráakadok valamire. Munkájához Isten áldását kérem. Ha bármi másban tudnék segíteni, kérem, írjon.

Tisztelettel,
Felsővályi Ákos

Monique levelezésünk kezdetén felhívta rá a figyelmem, hogy egy Patrice van Eersel nevű újságíró *Febér forrás* címmel írt egy könyvet Mallász Gittáról, melyben beszámol a Dános Évával való találkozásáról, és ismerteti a tanúvallomását. Dános Éva tehát saját könyvében és Van Eersel könyvében is tanúskodik a hadiüzem működéséről, ottani bűjtatásáról, a koncentrációs táborbeli életéről és a halálvonatról, amellyel továbbhurcolták őket. Leírja, milyen volt az élet a Gitta által vezetett hadiüzemben. A bűjtatott asszonyok és gyermekek meneküléséről is beszámol.

Arra gondoltam, hogy az ebben a két könyvben megjelentek esetleg helyettesíthetik a személyes tanúkat, és ezt talán a Jad Vasem is elfogadja. Ezt az ötletemet Monique-al is megosztottam, de nem mutatkozott túl lelkesnek.

4. FORDULAT

Leültem a komputerem mellé, hogy folytassam a kutatást. Véletlenszerűen beütöttem a keresőbe a „Katalin leányotthon”-t, és legnagyobb meglepetésemre a Leövey Klára Gimnázium honlapja jelent meg a képernyőn. Kiderült, hogy ez a Vendel utcában található iskola a háború előtt a Ranolder Intézet nevet viselte, ennek keretében működött az 1937-ben megnyílt Ipari Leányközépiskola. Az intézet történetét tovább olvasva a következő szöveget találtam:

1937-ben új oktatási formát honosítanak meg a Ranolder Intézet keretein belül. Megkezdődik működésük a Klára négyéves ipari leányiskola. Ebben az új típusú iskolában a gimnáziumi tananyag mellett oktattak idegen nyelvet, művészeti ismereteket, szabás-var-

rást, gép- és gyorsírást, sütés-főzést stb. Ez volt az országban az első ilyen jellegű iskola. A második világháború alatt az iskola élete sokban változott. A falai között működött varrodában Klinda Pál atya üldözött zsidókat rejtgetett. A növendékek ebédlőit légoltalmi óvóhelyekké alakították. A tanítóképző növendékei bekapcsolódtak a háborús tevékenységekbe: hadikórházakat látogattak, jótékonyági akciókban vettek részt. A bombázások eleinte nem okoztak kárt az iskola épületében, azonban 1945. január 3-án a főépületet bombatalálat érte.

Feltételeztem, hogy a szövegben említett, zsidókat bűjtató varrodának valamiféle kapcsolatban kellett állnia az általunk keresett Budakeszi úti üzemmellel, amely jelenleg a Lauder Javne Iskolához tartozó óvoda. Lehetséges, hogy a Mallász Gitta által vezetett varroda a Ranolder Intézet Klára ipari leányiskolájának valamiféle kollégiuma lehetett? Dános Éva a könyvében ugyanis említi, hogy ő a Katalin kollégiumban dolgozott, ahol az említett üzem működött. Mindezeket tudattam Monique-kal. A Leövey Klára Gimnáziumnak is írtam, érdeklődve, tudnake valami közelebbit a honlapjukon említett varrodáról vagy a Szent Katalin Kollégiumról.

Október 25-én úgy tűnt, fordulat következett be a kutatásainkban. A Leövey Klára Gimnázium igazgatóhelyettese, dr. Nagy Emília válaszolt e-mailünkre:

Tisztelt dr. Bóc Imre Úr!

Irattárunkban, dokumentumaink között – sajnos – semmiféle utalásra, emléknemre nem bukkantunk az Ön által kutatott témában. A dokumentumokat (ha léteztek) bizonyára az 50-es években megsemmisítették.

Sajnálom, hogy nem jártunk sikerrel a keresésben, és így nem tudunk segíteni. A Ranolder intézeti irgalmas nővérek közül néhányan még élnek, lehetséges, hogy ők tudnak valamilyen információval szolgálni...

Megadta a tartományfőnöknő nevét, címét, és elérhetőségét, akinek azon nyomban e-mailt írtam.

Monique is folytatta a maga részéről a kutatásokat, és rátalált az interneten egy holokauszt-túlélő hölgy nevére, aki Izraelbe emigrált magyar nőkről írt könyvet. (Ilana Rosen: *Zsidó folklór a holokausztot túlélő izraeli-magyar zsidó nők körében – Jewish Folklore in Israel-Hungarian Jewish Women Survivor*) E-mailt küldött a szerzőnek, amelyre hamarosan megérkezett a válasz. Ilana Rosen megírta, hogy amikor Budapesten interjúit készített, talált egy túlélőt, Langley (Dános) Évát, akitől azonban csak általánosságokat tudott meg, és aki határozottan elzárkózott az interjútól.

Langley (Dános) Éva neve nem volt ismeretlen számunkra. Mint már említettem, egyedül ő élte túl a koncentrációs táborban a Katalin-kollégiumból deportáltak közül, és ő írta a *Prison of wheels* (*Guruló bőr-tön*) című könyvet.

Én is rákerestem az interneten Ilana Rosenre, és meg is találtam az általam jól ismert *Múlt és Jövő* folyóirat archívumában, ahol két, a témánkkal foglalkozó cikket is leltem: Reuveni Sáriét (*Nők az igazak között*) és Shiri Zsuzsáét (*Magyar zsidó nők emlékeznek a holokausztra, élettörténetek*). Felhívtam Fenyő Ágnest, aki az Izraelben lévő főszerkesztőt, Kőbányai Jánost képviselte Budapesten, de semmit sem találtunk a hadiüzemről.

Ezek után e-mailt küldtem az Izraelben lakó vagy turistaként érkező magyarok által gyakran látogatott Memorial Museum of Hungarian Speaking Jewrynek, arra kérve őket, tegyenek ki egy felhívást a Mallász Gitta által megmentettek utáni kutatásról.

Elérkezett a nagy napunk, 2007. november 2.! Íme, levelezésünk Monique-kal, amely legjobban értékelheti előrehaladásunkat:

Kedves Asszonyom! NYOMRA LELTEM!!! Nem tudom visszatartani magam, hogy erről Önt nyomban értesítem. Most kaptam meg az irgalmas nővérek válaszát. Rendfőnöknőjük, Rufine Leitenbauer azt tanácsolja, hogy forduljak Klinda Máriához megadva címét és telefonszámát! Azonnal felhívtam, és kiderült, hogy Klinda Pál unokahúgáról van szó, édesanyja Klinda Pál testvére volt. Az is kiderült, hogy ő őrzi nagybátyja iratait. A következőket tudtam tisztázni: a hadiüzem Budán volt, Katalin fiatal lányok kollégiuma, amely a Ranolder Intézethez tartozott, az általunk ismert címen, a Budakeszi úton, és nem a Vendel utcában. Az otthont Klinda Pál alapította. Ez a Katalin kollégium a Ranolder Intézet depanance-aként az utolsó évüket végző vagy tanulmányaikat éppen befejező növendékeket fogadta. A Klára liceumot ugyancsak Klinda Pál vezette. Klinda Mária megígérte, hogy átnézi Klinda atya iratait. Ha valamit találunk, az itt lesz! Megadta Deme Tamásné telefonját is, aki személyesen ismerte Mallász Gittát.

Ővele is nyomban beszéltem, és megtudtam, hogy Mallász Gittának van egy Budapesten élő unokahúga, és van egy Párizsban élő barátnéja is, Kardos Gyöngyi, ő volt az, aki megszervezte Mallász Gitta könyvének francia kiadását az Aubier kiadónál. Deme Tamásné egyike volt azoknak, akik 1995. december 3-án rádióadást szerveztek Mallász Gitta könyvének magyar nyelvű megjelenése alkalmából. (A budapesti Francia Intézetben is volt egy könyvismertetés.) Ezen a két rendezvényen nem vettek részt Mallász Gitta által megmentett személyek, mert ilyet nem tudtak találni. Azt is megtudtam tőle, hogy Mallász Gittáról

készült egy film Franciaországban. A filmet a Francia Intézetben bemutatták. Deme Tamásné rendkívül meglepődött, mikor megtudta, hogy Mallász Gitta nem kapta meg a Világ Igaza kitüntetését.

Monique elragadtatott hangú e-mailben válaszolt. Néhány nap múlva postán megkaptam a Klinda Mária által küldött dokumentummásolatokat.

5. A HADIÜZEM TÖRTÉNETE A DOKUMENTUMOK ÉS TANÚVALLOMÁSOK ALAPJÁN

A Klinda Mária által küldött dokumentummásolatok:

1. Két levél *Lazarovits Ernő úrnak címezve, aki a Mazsibisznél a Jad Vasem ügyével foglalkozik*. Ezekben Klinda Mária és Thuránszky Lehelné kérvényezik Klinda Pál részére a Világ Igaza kitüntetés adományozását.
2. A két tanú leveleinek másolata és Klinda Mária levele, melyekben alátámasztják a kérelmet. A két tanú *Péter Ágnes és Thuránszkyé*, majd a későbbiekben egy harmadik tanú, *Kepes Ágnes*. Ezek a tanúvallomások 1994 februárjában készültek, és megtalálhatók a Jad Vasemnél Klinda atya doszsjéjében.
3. Klinda Pál nővérenek, Klinda Arankának levele a fővárosi VIII. kerületi elöljárósághoz 1944. jún. 29-én, melyben *kérvényezi Szentkirály utcai konfekcióüzeme telephelyének a Budakeszi út 46.-ra történő kiterjesztését*. A kiterjesztési kérelmet a hadiipari termelés bővítésének szükségességével indokolják.
4. Egyéni értesítő lap *Mallász Margit (Gitta) részére* 1944. augusztus 10-i keltezéssel, hogy *hadiüzemi felügyelővé nevezték ki*, és Mallász Gitta lakhely szerinti elöljáróságától, Pesthidegkútról ennek bejegyzéséről.
5. A M. kir. Budapesti I. honvéd hadtestparancsnokság 1944. július 1-jei levele Tormássy szds. aláírásával a *munkásnők beosztását illetően* a Budakeszi úti hadiüzemben.
6. Értesítés a M. kir. I/112 Hadiüzemi parancsnokságtól 1944. okt. 20-i dátummal (tehát már a nyilas hatalomátvétel után!), hogy a hadiüzem Budakeszi út 46. sz. alatti külső telepén foglalkoztatott *81 fő zsidó* származású munkásnő *eddiggi beosztásában megmaradhat*.
7. Három *névjegyzék* az üzemben dolgozó nőkről és gyermekeikről.
8. *Klinda Pál levele Serédi Jusztinián hercegprímáshoz* 1944. július 14-i dátummal.
9. Klinda atya nővérenek, *Klinda Arankának a Szentkirályi utca 22/24. sz. alatti hadiüzemének beszállítói*

• népmozgalmi nyilvántartás megnevezése: **Pesthidegkut**

1. A beosztást előjegyeztem.

2. A beosztás nem jegyezhettem elő, mert

1944. évi augusztus hó 30 n.

Klinda Pál
A beosztást elküldte szerv vezetőjének aláírás

Megjegyzés: Az egyéni értesítő lapot k ö t példányban kell szerkesztetni és az Országfőnöki Hivatalnak 13. mellékletű modultal együtt a központi nyilvántartással együtt az illető személy állandó lakóhelye szerint illetékes népmozgalmi nyilvántartónak kell átadni (néhány esetben a központi nyilvántartásnál is meg kell küldeni).

113 - "2070" Nyilvántartólap

Klinda Pál kérvénye hadiüzem létesítéséhez

- között szerepelt az *ugyancsak hadiüzemnek minősített* Katalin üzemegység is.
10. Klinda Mária talált egy átvételi elismervényt a Boldog Katalin által szállított ingekről. Ezen az elismervényen katonai parancsnokként szerepel *Mallász Gitta* neve is.
11. *Klinda Pált 1995-ben a Jad Vasem felvette a Világ Igazai közé.* Ennek kérvényét Klinda Mária készítette elő, és minden erre vonatkozó iratot megőrzött. A kérvényben szerepel a Boldog Katalin üzem is – Mallász Gitta nevének említése nélkül –, ahol zsidó nőket mentettek. Két tanú vallomása is szerepel, akik a megmentettek között voltak.
12. Klinda Mária kérvénye tartalmazza *valamennyi megmentett nő és gyermek a nevét és címét.*

Azt is megtudtam Klinda Máriától, hogy miután Mallász Gitta megmentette a nőket a nyilasoktól, azok szétszóródtak a János-hegyi erdőben, és rokonoknál, barátoknál el tudtak rejtőzni.

A fenti dokumentumokon kívül a levél tartalmazott néhány Mallász Gittával és a hadiüzemmel kapcsolatos újságcikket is. Mindezeket Klinda Mária nagy gonddal készítette elő, amit nagyon megköszöntem neki. A dokumentumokat azonnal beszkenneltem, és elküldtem Monique-nak.

A Horthy rendszer végén

A legérdekesebb dokumentum az a Serédi Jusztinián hercegprímásnak címzett levél, melyet Klinda Pál írt a konfekcióüzem létesítéséről és működéséről. Ezt a jelentést 1944. július 14-én állította össze, *tebát jóval a nyilas államcsíny előtt, azaz még a Horthy-uralom alatt.* Ebben a következő, történelmi szempontból is érdekes háttéranyagokat fedeztem fel:

TEXTILSZABASZATI ÉS FELMÉRŐGAZDASÁGI NY. I. 1477

Budapest, VIII. kerület, Széchenyi tér 13. sz. házszám.
Telefon: 133-909.

A kiadás névjegyzék feladására.

Egyéni értesítő lap

a fenti Om. szervnél 1944. évi augusztus hó 1-én alkalmazásban lévő, illetékes szolgálatot teljesítő (ténylegesen ott dolgozó) alábbi 14-70 éves férfiakról vagy 16-50 éves nőkről.

vezeték és keresztnév: **Mallász Margit**
(főleg nőknél a leánykori teljes neve is)
születésének éve és helye: 1907.év. **Leibach** vallás: **rk**

szülőanyjának leánykori vezeték és keresztnév: **Bamberg Erzsébet**

állandó lakóhelye: **Pesthidegkut** város **Kec.** **Kecsk.** **67.** szám

1944. évi augusztus hó 1-én betöltött **Hadiüzemi felügyelő**
munkahely megnevezése:

szakképzettség (tanult mesterség, képesség): **iparművészet**

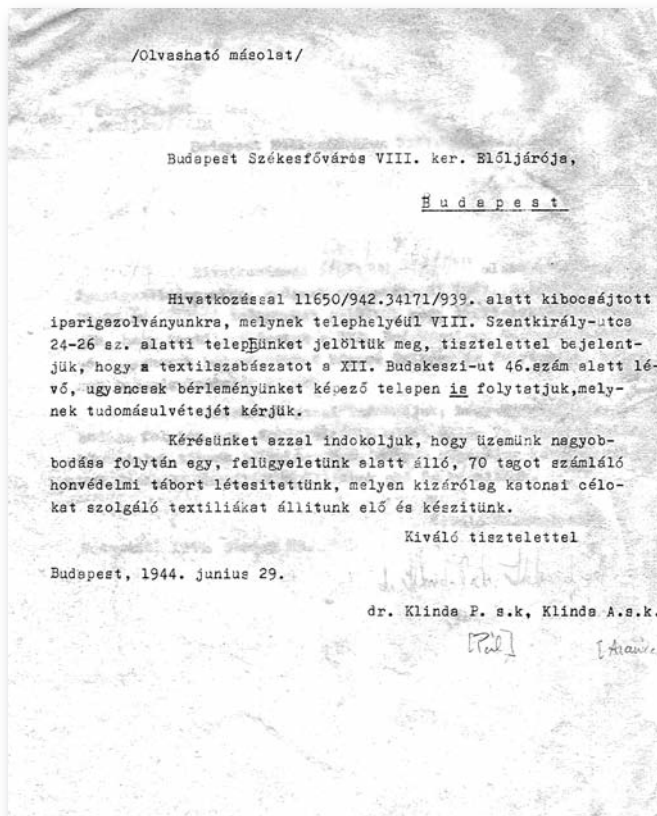
Budapest, évi augusztus hó 10-á

Klinda Pál
(1) Aláírásnál a hadiüzemi személyi parancsot is mellékelni kell (munkajegyet).

Kéret: Om. szerv vezetőjének aláírás.

Mallász Gitta igazolása, hogy hadiüzemi felügyelő

1. Klinda atya a Ranolder Intézet keretében, az atya igazgatása alatt működő Boldog Katalin Leányotthonban tanuló katolikus – de a zsidótörvények hatálya alá tartozó – hívek megmentése érdekében akciót szervezett, és ehhez megkapta Serédi Jusztinián hercegprímás jóváhagyását, aki azt is engedélyezte, hogy a nagyleányotthont az Apostoli Nunciatúra védelme alá helyezhesse. Most arra kéri Serédi Jusztiniánt, hogy az azóta tett lépéseit főpásztori jóváhagyásával erősítse meg. Serédi Jusztiniánról köztudott, hogy az első két zsidótörvényt a felsőházban megszavazta, a harmadikat azonban visszautasította, mert ez a katolikus hitre áttérteket is érintette. Az azonban nem ismert, hogy mint Klinda atya esetében is történt, segítette azokat, akik mentőakciókat szerveztek érdekükben. 1944. június 9-én Klinda atya ellen feljelentés érkezett az *Új Magyarország* című kormánylap szerkesztőségébe, azzal vádolva őt, hogy harminc zsidó lányt rejteget az általa igazgatott otthonban, tehát nem „olyan” jobboldali, mint azt a lap pünkösti számában róla írták. A szerkesztő azonnal felhívta Klinda atyát, értesítette a feljelentésről, és megkérte, tisztázza magát, különben kénytelenek rendőrségi feljelentést tenni. Klinda atya elmagyarázta az álláspontját, azt, hogy a „rejtegetett” lányok szorgalmasan dolgoznak, szigorú őrizet alatt vannak, így végül a szerkesztő eltekintett a további eljárásról. A feljelentés azonban megijesztette a Ranolder Intézetet vezető irgalmas nővéreket, egész rendjüket féltették, ezért az otthont vezető két nővért elparancsolták a helyszínről, ők pedig engedelmeskedve az utasításnak, sírva távoztak. Klinda atya átmenetileg pótolni tudta a kollégium működéséhez nélkülözhetetlen tanerőket egy ferencendi és egy dominikánus nővérral – Zsengery

Hadiüzem engedélyezése

Ilonával és Benedek Katalinnal – és dr. Molnár Erzsébet okl. középiskolai tanárnővel, aki igazgatóhelyettesként dolgozott. Ígéretet kapott a Katolikus Nőszövetségtől is, hogy segítenek végleges vezetőnőt szerezni.

2. A feljelentés következtében Klinda atyának anyagi nehézségei is támadtak. Az irgalmas nők a hatalom bosszújától félve arra kérték, hogy szakítson meg minden szálát közöttük és az otthon között. Korábban az otthon felszereléseinek költségeit Klinda atya magánpénzei mellett az irgalmas nők is fedezték, ezt a befektetést most vissza kellett nekik fizetnie. Úgy állapodtak meg, hogy az otthon teljesen Klinda atyának mint részbeni tulajdonosnak hatáskörébe és felelőssége alá kerül. Ebben segítségére volt Széchenyi gróf, aki tízezer pengős adományt juttatott neki. Klinda atya azzal a kéréssel fordult Serédi Jusztiniánhoz, hogy rendelkezzen az otthonberendezés szabad alapítványnyá történő átalakulásáról, ami tehermentesíthetné az otthont. Ő ehhez résztulajdonosként felajánlotta a maga részét.
3. Angelo Rotta apostoli nunciustól 1944. június 19-én korábban keltezett dekrétumot kapott, melyben az engedélyezte, hogy az otthon külső kapujára *Az Apostoli Nunciátúra Védelme alatt* feliratot helyezzék

el magyar, német és olasz nyelven, a ház falára pedig kitehetik a pápai lobogót. Az otthon neve pedig *Római katolikus Boldog Katalin Nagyleányotthon, az Apostoli Nunciátúra védelme alatt* lett.

4. Klinda atya három utat kísérelt meg az otthonban lakók megmentése érdekében: kérvényezte az üzem hadiüzemmé nyilvánítását, továbbá, hogy az üzemet minősítsék honvédelmi munkaszolgálatos teleppé – ezt a kérvényt a nuncius úr is lepecsételte és ajánlásával látta el. Tudott volt, hogy rövidesen sor kerül a budapesti gettó felállítására, ezért kérte a sárga csillagot is, hogy ezzel megóvja védenecit a gettóba hurcolás elől. Henyey Gusztáv altábornagy június 24-én elrendelte, hogy az otthon sárga csillagos lakóiból alakítsanak külön hadiüzemi részleget, és azt csatolják az iskola évek óta működő és mellesleg Klinda atya és nővérének tulajdonában lévő és hadiüzemként funkcionáló Szentkirály utcai gyakorló gyárüzeméhez, a Textil-szabászati Kft.-hez, annak külön részlegeként. Ezzel lényegében törvényes alapot biztosított pártfogoltjainak, mivel egy ezzel majdnem egyidejűleg kiadott rendelet előírta, hogy a zsidó származású hadiüzemi munkások a munkahelyükön kötelesek lakni. Klinda atya ezzel elérte, hogy az akkori rendeletek értelmében sem a bűjtatottakat, sem őt nem lehetett elhurcolni, mivel minderre parancsa volt Henyey altábornagytól, a Honvédelmi Miniszter nevében. Sikeresen berendezte a varrodát is, ahol a Gestapo vizsgálatot tartott, és működését kifogástalannak találta. Az egyik Gestapo-tiszt megjegyezte: „Szép, szép, amit főtisztelendő úr tesz, de ha egy jobboldali kormány jön, úgyis hiába minden, nyomban elhurcolják őket.” Klinda atya ironikusan megkérdezte: „A jelenlegi kormány akkor nem jobboldali?” Erre azt felelték, hogy ők kifejezetten Szálasiékat vagy a németeket értették ez alatt. Mindez egy a hercegprímásnak írt levélben szerepelt, ami önmagában is igen jellemző az akkori helyzetre.

5. Klinda atya levelében beszámol arról is, hogy a gettóba vonulás utolsó óráiban az otthon létszáma erősen megduzzadt, mert nem tudtak ellenállni a minden oldalról érkező menekülők kéréseinek. Így Vasady vezérőrnagy 1944. június 28-án 78 14 és 60 év közötti leányt és asszonyt, továbbá 10 férfit felesketett. Utóbbiak hadiüzemben jól felhasználható szakemberek voltak. A hadiüzem ideiglenes parancsnoka, Nyerges Ferenc őrnagy Klinda atya kérésére megengedte 15 kisgyermek ottmaradását is, akiknek édesanyja az üzemben dolgozott. Így összesen 108 embernek adtak menedéket, akik mögött június 28-án zárult be a Nagyleányotthon kapuja. Mintegy hadifoglyoknak tekintették őket, tilos volt levelezniük, kijárniuk, fogadniuk. Napi

Másolat.

Főmagasságu és Főtitkarsági Bibornok Herceggriás Ur
Kegyelmes Érekei Atyám!

Eminentidő egyes volt atyai jóindulatával kitüntetni
a Boldog Katalin Nagyleányotthonban egybegyűjtött, nehézsorú
kafolikus hívek megmentésére irányuló akcióit. Most hogy a dolgok
fejlődésében mintegy az első szakasz lezárulni látszik, legyen
szabad megtennem összefoglaló jelentésemet az ezzel összefüggő
eseményekről attól kezdve, hogy utoljára Eminentidő Atyám előtt
megjelentem, engedélyt nyertem arra, hogy a nagyleányotthon
szervezési munkájára védelme alá helyezhessem. Aláírtam kérem
kegyelmeid jóváhagyását, és tett lépéseimet fő-
pásztori jóváhagyásával megerősítettem.

1. Június 9. feljelenítésként érkezett ellenem az Új Magyar-
ság c. kormánylap szerkesztésébe, mely szerint kb 30 zsidó-
lányt rejtgettek az otthonban, tehát nem vagyok "olyan" jobboldali,
mint azt a lap pünkösdi számban az érettségizett lányok
szociális beosztásával kapcsolatban írták. A szerkesztő
azonnal megtelefonálta a vádát az otthonba, kérve hogy jelenjek
meg maga tisztázás végett a szerkesztőségbe, ellenkező esetben
rendőrségre kellene állítani és feljelentést. Még az nap
előttén megírtam a szerkesztőségnek álláspontomat, jelölve
hogy ott szorgalmasan dolgoznak a lányok és szigorú őrzet stb.
ellett vannak, tehát eltekintettek a további eljárástól. Azonban
a feljelentésnek híre amilyen megijesztette az irgalmas nővéreket!

- 3 -

je hozni kellett járulnom az anyagi torzokhoz, most a zsidó
otthonbentartású vagyonjogi és felszabadultán vársz, amikor
esetben alapítványok átalakulása Eminentidő magam rendelkezése
szerint arra alkalmas időben. E tulajdonságát erre alább
tal felajánlom.

2. Az Apostoli Baptista Ur Csoportjának (Az Apostoli Baptista Ur Csoportjának) Ezimen-
 engedélyével előterjesztett kérelmére a II./1. alatt mel-
 Decretumot kapnia június 13-án, az szintén korábban kelet-
 egyes jóváhagyásért. Csoportjának engedély-
 gyalul, nemétől és alással kiírtuk: "Az Apostoli Baptis-
 védelme alatt" E küldetésben szereplő felelősök kívül
 hár felára kiterjedt, a pápai lobogót is, Otthonunk neve most:
 "Római Katolikus Boldog Katalin Nagyleányotthon, az apos-
 toli Nuntiatúra védelme alatt". Mindezzel kapcsolatban referáltam Wisp
 rseki helytartó urnak is, és választási szerint jártem el.

3. Otthonunk lakóinak megmentése érdekében három utat kímé-
 ltem: kértem hadiúrunk munkája bekapcsolásunkat, majd később ké-
 rvényben, melyet a Római Ur Ipejantól is ajánlásával ellátott,
 lt, honvédelmi munkaszolgálatos, taléppé nyilvánítottam-
 mikor az idő már nagyon sürgett, a a budapesti gettő megszű-
 kítését, és így III./1. alatt mellékelt kérvény-
 szerint kértem a városi cellákat. A Csoportjaim egy
 ., hogy az utóbbi nem váltak meg, a második kérvényt el-
 iták, a végül Honfoglalás Bizottság elnöke úr megígérte jóváhagy-
 n. 24. szamban engedélyt, hogy otthonunk tárgyainak a lakó-
 síból külön háziállat, rászólt elállítások, az osztal-
 iskolák évek óta működő gyakorlati grófuszámhoz, a Fertő-
 tti és felvilágosító RFA-szervezéstől utcai háziállatunkhoz, annak
 Budapesti ut 46. alatti külön részlegként. Ezzel tör-

- 2 -

hogy a tartományi főnöknek még az napeste tíz órákor telefo-
 non elperancsolta az otthonból az otthonba vezető két rendőri
 nővért, akik szíva távoztak. Magam próbáltam más meggyőződésére
 bírni a tartományi főnököt, aki két napja ugyan közölte velem
 hogy ily viszonyok között gondoskodjam más vezetőkről, de egész
 rendjüket féltik ezért legfeljebb egy hétig hagyhatják
 otthon élén a nővéreket, de most a feljelentésre hivatkozva
 gaskodott a nővérek rügtüni távozásához. Azóta kés harmadren-
 g / a ezen címen mentesített/ igen intelligens tanár-
 aint franciásana ill. dominicán nővér látják el az Otthon
 / Zsigmondy Ilona és Kenedek Katalin nővérek / felállítás igazgató-
 helyettesként dr. Molnár Erzsébet okl. köznevelési tanárnéval.
 Most kapom a kath. köznevelés részéről ígéretet végleges ve-
 zetésnek tekintetében, amint tisztázódik alkalmas személy kérdése,
 bátor lesznek jelenteni Eminentidő Atyám. A jelenlegi vezetőség az
 ügyeket kifogástalanul, alapos és beosztással és elfeledésével
 végül. A Római Ur Ipejantól ellenében a főnöknek nyomaté-
 kosan kérte, szavazunk szívesen minden érelt közöttük és az ait-
 hon között, annyira félnek a hatalom bosszújától. Kérlek meg
 visszafizetni az iskola részéről a multban tett befektete-
 seket, amelyek az én magam részem mellett az otthon felcsere-
 lésében a multban befektetettek, ennek eredménye volt a I./1.
 alatt mellékelt benntartott engedély / vizsgálódás keletve
 jun. 1-ről, de a valóságban később aláírva, amely teljesen az
 én hatáskörömben és felolvasásom alá utalja az Otthon, hogy azt
 megtehettem, hogy része volt Székelyi gróf urnak, ki 10.000 pen-
 gő adományával hozzásegített otthonunk függetlenítéséhez és a
 részéről folytatandó "szabad kéz" eljárásban. Természetesen

- 4 -

vényen alapot biztosítottam zsidósáramnak katolikus pártfo-
 goltjaink ottartásához, miután az egyttal kiadott rendelet
 szerint a zsidósáramnak hadiúrunk munkájának bent is tartotnak
 lakni munkahelyükön. Így csak vészhelyet kellett berendeznem és
 munka, amely sikerült. Azóta nem lehet a jelenlegi "jogállapot"
 szerint sem elhárítani lakóikat vagy engem, mert ottlakásuk a
 Honvédelmi Miniszter Ur nevében kiadott Honyoy altábornagy-főle-
 perancsban alapul. Sajnos a pillanatban a perszont nem tudom be-
 mutatni, mert esetekben nálunk vizsgálatot tartott két Gestapo-
 detektív a hivatalos másolatot elvitte magával, az eredeti po-
 dit a hadiúrunk van, de bármilyen rövidesen visszakeresni és
 bemutatni. Jelenleg az, hogy az most említett vizsgálat is tel-
 jesen kifogástalanul teljesült.
 Révélés megjelölése: "Szép, szép amit főtitkarsági ur tesz, de
 ha egy jobboldali...", az is hiába minden, nyomban elhur-
 colják valahogy. A kérelmemre, hogy háziállat nem "jobboldali"
 kormányunk van, bűntudatát el kellett, hogy a háziállatban Szála-
 sikát vagy a másokat érlel...

4. Otthonunk létezését a gettóban való élet és életben
 erőben megduzzadt, lehetetlen volt ellenállni minden erőnek és
 minden férdő, intézmény sít kérelmeket végül is jun. 23-án a Vasady
 vezérőrnagy úr felkeltette az életem és az otthon: 7/14-92-
 közötti / továbbá 10 főt / édesapok, hadiúrunkban jól felhagyandó-
 ható szakemberek. / A hadiúrunk parancsok Myerger Ferenc őrnagy
 ur, komoly kath. ur, ki kérdésére megengedte csak kivül mintegy
 15 kigyermek otttarthatását is édesanyjuk munkahelyén. Így 109
 megmentett lélek megmentését szálul jun. 23-án Nagyleányotthon kapuja.
 Hintegy hadifoglyoknak tekintettek, leveleznők, kijáratok, zo-

Részletek Klinda Pál atya 1944. július 14-i, Serédy Jusztinián bibornok herceggriásához írt leveléből.
(Az eredeti másolata)

nyolc órát dolgoztak, és igen szerény kosztot kaptak. A munka katonafehéreneműk varrásából és hósapkák kötéséből állt a légierő részére. A tér meglehetősen szűk volt, negyven munkásnő a padláson kapott szállást, a többieket – a férfiakat elkülönítve – a szobákban, az alagsorban, az istállóban és az üvegházban helyezték el. Klinda atya a Manrézából érkező Révai atya és Hegyi atya segítségével megszervezte a lelkigyakorlatokat, és még egy könyvtárat is be tudott rendezni. A hadiüzem női parancsnokságát „Mallász Gitta festőművésznő, árja származású, egy ezredes lánya vállalta, minden fizetés nélkül, lelkes buzgóságából.” A termelés irányítását az ország egyik legjobb műszaki szervezőjére, Fraknói Rezsőre, a Magyar Ruggyanta Gyár Rt. gyártásvezető igazgatójára bízta, aki feleségével és két lányával szintén felesküdt munkásuk volt.

6. A Boldog Katalin Leányotthon kezdetben kizárólag a csillag viselésére kötelezett katolikusok táborhelyévé vált, így gondoskodni kellett az otthon árja lakóinak elhelyezéséről. Erre a célra Klinda atya egy évre kibérelte Engel Árminnétől (az atya megjegyzése szerint „őskeresztény”) Svábhegyen a Csipke út 5. sz. alatti villát, ahol az induláskor 22 katolikus tisztviselő és végzett növendék lakott. Engel Árminné kérésére, hogy elkerüljék az esetleges komplikációkat, az „árják” részére bérelt villában lévő kollégiumot Liziói Szent Teréz Házának nevezték el, vezetését egy domonkos rendi apácára bízta.

7. Miután a Budakeszi úti ház bérlete novemberben lejárt volna, a tulajdonos Erzsébet Apácák csak úgy voltak hajlandók a bérlet egyéves meghosszabbítására, ha Klinda atya az eddigi havi 475 pengős havi bért július 1-től visszamenőleg 525 pengővel megemeli, azaz összesen havi 1000 pengőre – mindaddig, amíg a bérleményben zsidó származásúak laknak. Levelében Klinda atya kérte Serédi Jusztinián hercegprímás pártfogását abban, hogy ez a bérlet a későbbiek során meghosszabbítható legyen, megemlítve, hogy ezt P. Dezső kapucinus tartományfőnök is támogatná, aki már korábban is segítségére volt, például ő tartotta meg a Budakeszi úton is a közös szentáldozást, illetve szentmisét.

A levél nagyon hűen ábrázolja az akkori viszonyokat, az irgalmas nővérek ijedelmét, azt, hogy el kellett különíteni az „árják” és „csillag viselésére kötelezett katolikusok” lakhelyét, és felettébb érdekes a Honvédelmi Minisztériumban dolgozó magas rangú katonatisztek kockázatvállalása, szerepük az üldözöttek megsegítésében. Henyey Gusztáv altábornagy, aki engedélyezte az üzem hadiüzemmel nyilváníttatását és ott zsidóknak minősített női munkaszolgálatosok alkalmazását, gyakorlatilag bújtatását, ezzel

legalizálva a Horthy-rendszer idejére a helyzetüket; Vasady vezérőrnagyé és Nyerges Ferenc őrnagyé, akik lehetővé tették a varrodába menekülők létszámának bővítését, biztosították a varroda ideiglenes katonai vezetését, míg sikerült megtalálniuk és rábeszéljük Mallász Gittát, hogy vegye át a katonai vezetését. Klinda atya leveléből, de a későbbiekben – a nyilas hatalomátvétel után – történekből úgy tűnik, hogy talán többen voltak, akik nem kevés kockázatot vállalva mentették a náciizmus üldözötteit, mint ahogy ezt még ma is feltételezzük.

Az üzem folyamatosan és akadály nélkül működött a Horthy-rezsim alatt, hála az apostoli nuncius és a magas rangú katonák segítségének a nyilas hatalomátvételig. Ettől az időponttól kezdve megváltozott a helyzet, és ekkor került előtérbe Mallász Gitta szerepének valódi fontossága.

A nyilas uralom alatt

Az október 15. utáni eseményekről több forrásból tudunk: dokumentumokból és tanúvallomásokból.

Mint már említettem, Mallász Gitta is beszámol erről az időszakról *Az angyal válaszóiban*. Patrice van Eersel *A fehér forrás* című könyvéből (*La source blanche*, Ed. Grasset et Fasquelle 1996) teljes képet kapunk a történekről. Mint már említettem, a szerző Mallász Gitta tanúsításán kívül Dános Éva tanúvallomását is közli, aki egyetlenként élte túl a deportálást az otthonból elhurcoltak közül, továbbá Péter Ágnes tanúvallomását, akit Mallász Gitta mentett meg a koncentrációs táborból. Rendelkezünk még Székely Vera tanúvallomásával is, aki az üzemben dolgozott. Ezekre alapozva meglehetősen pontosan tudtuk összeállítani az üzem történetét.

Gittát egy baráti köreihez tartozó magas beosztású politikus kereste meg 1944 júniusában, és ismertette előtte azt a titkos tervet, amelyet Klinda atya készített. Mikor megérkezett az üzembe, feladata az volt, hogy elhelyezze az asszonyokat, megszervezze az üzem működésbe helyezését, és katonai fegyelmet vezessen be, nehogy bárki megtudhassa, hogy zsidó származású nőket alkalmaznak. Varrótanfolyamokat szervezett. A katonai fehéreneműk – ingek – termelése megindult. Mallász Gittára eleinte úgy tekintenek, mint egy félelmetes parancsnokra, senki nem gyaníthatta, hogy egy a Honvédelmi Minisztérium által kinevezett ellenálló lehet. A honvédelmi miniszter, Berger-Beregyfő Károly az egyik legvéresebb kezű nyilas miniszter volt. Gitta nem árulhatta el magát, ez szörnyű következményekkel járhatott volna azokra nézve, akik a nők mentésében részt vettek. Ahogy később elmesélte, nagyon nehezebb esett megőriznie komolyságát ebben a számára oly idegen szerepben. Eközben a politikai helyzet óráról órára

súlyosbodott. A nyilasok kezébe egyre több hatalom került, az üzemben dolgozó nők egyre fenyegetettebbeknek érezték magukat. Angelo Rotta apostoli nuncius még augusztusban meglátogatta őket, ami nagy hatást gyakorolt a kerületre, és megnövelte annak az üzemnek a presztízsét, amelyet a környéken már kezdtek gyanúsni találni.

Október 15., a nyilas hatalomátvétel után Budapesten felállították a gettót, és hajtóvadászatot indítottak a zsidók ellen. Ismét megkezdtek a deportálást, de a város körülrzása után nem zsúfolt vagonokba, hanem a Duna-partra terelték, és a folyóba lőtték őket. Mallász Gitta attól félt, hogy az I/112 Magyar Királyi Hadiüzemi Személyzeti Parancsnok igazolása ellenére, mely szerint „a hadiüzem külső telepén (Budapest XII. Budakeszi út 46.) foglalkoztatott 81 fő zsidó származású női alkalmazottja további intézkedésig eddigi beosztásában megmaradhat, és a fenti telephely, lakás hiányában, lakóhelyül szolgálhat” a nácik mégis behatolhatnak az üzem területére, és elhurcolhatják a munkásnőket. Ez a dokumentum 1944. október 20-i keltezésű, tehát már a náci államcsínyt követően keletkezett, és egy olyan hivataltól származik, amelynek a már említett rettgett Beregfy Károly a minisztere, az, akitől a hírhedt napiparancs származott, mely szerint minden elfogott katonaszökevény „a helyszínen felkoncoltatik”. Az üzem működését továbbra is engedélyező dokumentumot aláíró parancsnok (aláírása sajnos olvashatatlan) bizony életét kockáztatta ennek a dokumentumnak a hitelesítésekor.

Mallász Gitta őrséget szervez a kertben a bejárati ajtó állandó figyelésére. Réseket vágattat a kerítésre, hogy szükség esetén azokon keresztül lehessen menekülni. A ház és a park meglehetősen elszigetelten fekszik. Mellettük csak az SS lakik, a velük szomszédos kertben rekvirált villában. A helyzet annyira veszélyessé vált, hogy Mallász Gitta arra biztatja a bújtatott nőket, ha tudnak esetleg más rejtékhelyet szerezni, meneküljenek, nem fogja őket feljelenteni. Péter Ágnes erről az időszakról a következőket írja tanúvallomásában:

Én november végén hagytam el a „Katalint”, és egy ismerős család rejtett a felszabadulásig. 1944 decemberében a szüleimet mint üldözötteket szintén befogadta a „Katalin”. Ők ott éltek meg a felszabadulást.

Decemberben, amikor már teljes anarchia uralkodott, a nyilasok újabb betörésénél már semmilyen szerv nem tudott védelmet nyújtani. A katonai parancsnok, Mallász Gitta jó előre átgondolt tervének és lélekjelenlétének volt köszönhető, hogy az üzemben tartózkodók nagy része el tudott menekülni, és életben maradt.

Gitta jogosan aggódott. Az üzem körzetében az elvetemült és szadista Kun páter volt a nyilas parancsnok, akinek csapatai a kerületben szabadon mászkáltak, és zsidókat kerestek. 1944. november 2-án, egy vasárnap délután a náci hordák betörték a kapun, előzölötték a parkot, és a nagyterembe terelték az ott talált asszonyokat. Az egyik munkásnő a telefonhoz szaladt, és segítséget kért a pápai nunciátúrától. A nácik vezetője – aki Mallász Gitta szerint maga Kun páter volt – a parancsnokot kereste. Gitta odament, a nácik csúnyán lehorolták, és ráordítottak, hogy bűnösebb a zsidóknál, mert menti őket. Felszólították, közölje pontosan, hány zsidó dolgozik az üzemben. Miután nem tudta, hány üldözöttnek sikerült elmenekülnie a kerítésen vágott réseken, egy ideig hallgatott. Aztán egy belső hang azt súgta neki, hogy hetvenkettő. Eközben a nácik megszámozták a nőket, és hetvenegyet találtak. Gitta már azt hitte, hogy felelősségre fogják vonni, mikor az egyik nyilas megjelent egy fiatal lánnyal, akit a WC-ben talált meg, ahol az el akart bújni. A nácik vezetője (Kun páter) parancsot adott, vezessék el Mallász Gittát „különleges őrizet”-ben. Három nyilas a földre teperte, rugdosni kezdte és leköpte.

A nyilasok a hetvenkét nőt sorba állították, kivezették az épületből, és parancsot adtak azt indulásra. Az oszlop lassan elindul a számukra ismeretlen cél felé. Ma már tudjuk, hogy a cél a deportálás lett volna valamelyik koncentrációs táborba. Gittának meg kellett állnia egy fa mögött, hogy a kapott rúgások miatt könnyítsen magán. Fél óra menetelés után az oszlopot a Honvédelmi Minisztérium egy gépkocsija érte utol. A nunciátúra, amint megkapta a vészjelzést, fellármázta kapcsolatait a Honvédelmi Minisztériumban, ahonnét egy tisztet küldtek a helyszínre. Ez kiszállt a gépkocsiból, és felmutatta a nyilasoknak a „hadiüzem” megújított védlevelét, amely akkor még hatott. A nácik elengedték áldozataikat, így a nők ez alkalommal még visszatérhettek az üzembe.

Az eseményt a megmentettek egyike, Hódi Ágnes (Vogl Ágnes) írta le, valamint Klinda Mária egy beszámolóban, mely az 1990. július 26-i *Magyar Napló*-ban jelent meg. Ez utóbbi szerint, amikor a nyilasok megérkeztek, az egyik bújtatott – Erbstein Zsuzsa – , mialatt a nyilasok összeterelték őket, egy telefonhívást kapott vőlegényétől, egy olasz arisztokratától, aki az olasz követségen dolgozott, és tudni akarta, mi van a menyasszonyával. A nyilasok ráparancsoltak, hogy fogadja a hívást, miközben egyikük revolvert szegezett a halántékához. Erbstein Zsuzsa azt válaszolta, hogy beteg, erre vőlegénye megkérdezte, mehet-e hozzá meglátogatni. A lány, mielőtt letette a kagylót, azt felelte neki: „Akkor rövidesen *aiuto*.” Ez az utolsó szó, amelyet a nácik nem értek, olaszul annyit jelent, hogy *segítség!* A vőlegény rögtön

megértette a helyzetet, és riadóztatta Klinda atyát, aki felhívta a nunciust, ez a maga részéről el tudta érni a Honvédelmi Minisztériumot, és tiltakozott, miután egyházi intézményről volt szó. A tiltakozás nyomán a minisztériumból Bagossy államtitkárt küldték a helyszínre gépkocsival, aki utasította a náciakat, hogy a munkásnőket azonnal kísérik vissza az üzembe. A háború után ezt az államtitkárt háborús bűnnel vádolva bíróság elé állították. Erbstein Zsuzsa édesanyja, aki ott volt a kihallgatásán, állítása szerint tanúskodott az államtitkár javára.

Ez után a razzia után Gitta számára világhosszá vált, hogy a nyilasok vissza fognak jönni. Hozzálatott egy pontos mentési terv kidolgozásához. Az az ötlete támadt, hogy az SS-ekkel, akik nem tudták, hogy zsidókról van szó, fogja megvédeni a munkásait. Nem sokkal korábban ugyanis egy Wehrmacht-katona jelent meg az üzemben, és Gitta barátnőjét, Dallos Hannát kereste. Ők a Münchener Szépművészeti Akadémián voltak évfolyamtársak, a katona pedig az egységének az újságjánál dolgozott grafikusművészként. Gitta, miközben a katonával beszélgetett, hamar rájött, hogy az nem náci, sőt gyűlöli az SS-eket. Gitta festőművészként felajánlotta, hogy készít néhány magyar tárgyú folklórrajzot a német egység újságja részére egy Wehrmacht által kiállított igazolásért cserébe, mely igazolás azt tanúsítja, horogkeresztes pecséttel ellátva, hogy ő a Wehrmacht-lap munkatársa. Ennek az igazolásnak a segítségével vette fel a kapcsolatot a szomszédban tanyázó SS-ekkel. Megfigyelte, hogy az egység tisztje csak késő éjszaka tér vissza a táborhelyre, a katonák napközben egyedül vannak. Gitta, mivel édesanyja osztrák volt, tökéletesen beszélt németül, sőt, ha akart, bajor akcentussal is tudott társalogni. Szóba elegyedett az SS-ekkel, meghívta őket egy pohár borra, süteménnyel kínálta őket. Azok külföldön dolgozó németnek néztek. Gitta elmondta nekik, hogy valójában festőművész, de annak érdekében, hogy részt vehessen a háborús erőfeszítésekben, felhagyott korábbi munkájával, és elvállalta egy hadiüzem, egy katonai varroda vezetését. Meg is hívta őket, látogassák meg az üzemet, és beleegyezésükkel egy nyilást vágott a két telket elválasztó kerítésen, hogy megspórolja számukra a nagy kerülőutat az utcán keresztül. Arra számított, hogy egy újabb nyilas razzia esetén védenei elmenekülhetnek az SS-ek János-hegyi erdőre nyíló kertjén keresztül. Panaszkodott a nyilas hordákra, hogy gyakran akadályozzák az üzem zavartalan működését. A katonákra mély benyomást tett az igazolás, mely bizonyította, hogy Gitta a Wehrmacht-nak dolgozik, és megígérték neki, hogy szükség esetén megvédik munkásait és őt a nyilasoktól, előbbiekről azt híve, hogy árják. A munkásnőket tájékoztatták a helyzetről.

Gitta tudta, hogy csak néhány napig kell biztosítania az üldözöttek védelmét. Budapestet már körülkerítették, a Vörös Hadsereg közeledett a menedékkükhöz. December 2-án a magyar náciok egy csoportja áttörte a Budakeszi út felől a villa kapuját, és behatolt a kertbe. A Gitta által kiállított őr – egy fiatal munkásnő – berohant az üzembe, és riasztotta az ott lévőket. Gitta az SS-ektől elválasztó kerítés általa vágatott titkos nyílásához rohant, hogy mozgósítsa az SS-eket, akik korábban megígérték, hogy támadás esetén segíteni fognak. A német katonák felkapták fegyvereiket, puskát és kézigránátot, és a varrőzemhez szaladtak. Amikor a nyilasok megláták a feljüket tartó SS-eket, próbáltak elfutni. Parancsnokuk habozni látszott, Gitta pedig egy munkásnővel parancsot küldött a többinek, hogy az SS-ek felé vágott kiskapun keresztül azonnal hagyják el a villát. Később „teljesen hihetetlennek” minősítette a jelenetet: a német SS-ek védelmezték a magyar náciok elől menekülő zsidó nőket és gyermekeket. Még biztatták is őket, kiabáltak feljüket a ház mögül, hogy „*schnell, schnell, lauft schnell!*” Két katona pedig a két kert közötti átjárást biztosító titkos kapu két oldalához állt, készen arra, hogy fegyverüket használják, ha a nyilasok beavatkoznának. Ezalatt az SS-ek őrmestere, a magyar nyilas tiszt és Gitta a ház előtt vitatkoztak. Időközben megérkezett a Gitta által riasztott Klinda atya, és próbálta vallási érvekkel meggyőzni a nyilas tisztet, adjon parancsot a visszavonulásra. Ez azonban megmutatta parancsát a zsidók deportálására, és hátat fordított neki. Gitta megtudta Klinda atyától, hogy a nunciaturára sem számíthatnak, mert már semmit nem tudnak tenni. Egyetlen lehetőséget látott: időt kell nyerni. Az SS-őrmester és a nyilas magyar tiszt között tolmácsolt, és megkísérelte összezavarni a helyzetet. A nyilas tisztnek még a német igazolványát is megmutatta a horogkeresztes pecséttel, hangoztatva, hogy az üzem a Wehrmacht védnöksége alatt áll. Kezdetben úgy nézett ki, ez megtette hatását, a tiszt udvariasabb hangot ütött meg, Gitta pedig egyre fenyegetőbb magatartást vett fel. De a nyilas tiszt, némi habozás után, felkérte az SS-őrmestert, hogy tisztjük erősítse meg telefonon, hogy az üzem valóban német védnökség alatt áll. Mialatt az SS-ek kapcsolatba léptek a tisztjükkel, Gitta megtudta, hogy a nők és a gyerekek el tudtak menekülni a kiskapun keresztül a közeli erdőbe. Az SS-őrnagy, aki mit sem tudott katonái kapcsolatáról a szomszéddal, parancsot adott nekik, hogy ne avatkozzanak be az ügybe. Tizenhárom nő azonban ott maradt, ezek közül tíz vagy túl öreg volt, vagy nem volt merszük a meneküléshez, míg *Dallos Hanna, Strausz Lili és Dános Éva azért nem ment el, hogy Gittát védelmezzék, nehogy a náciok, ha senkit nem találnak ott, bosszút álljanak rajta.* Az ottmaradta-

kat Ravensbrückbe deportálták, amit egyedül Dános Éva élt túl. A többi nő, aki el tudott menekülni, mind életben maradt.

6. TANÚK

Már csak a nyilasok két rajtaütését igazoló szemtanú(k) vallomása hiányzott. Időközben megtudtam, hogy Mallász Gittának él egy unokahúga Budapesten. Sikerült megszereznem a telefonszámát, felhívтам, és elmagyaráztam, mit szeretnék. Ekkor beszélgetésünk kellemetlen fordulatot vett. Kerek perec közölte, hogy semmiképpen nem kíván közös munkában részt venni olyanokkal, akik ilyen ügyekkel foglalkoznak. Hiába próbáltam meggyőzni arról, hogy itt nem politikai kérdésekről van szó, hogy ennek semmilyen párthoz nincs köze, csak éppen kötelességünknek tartom, hogy megőrizzük azok emlékét, akik segítettek és megmentették a nácizmus üldözötteit. Ebben egyetértett.

A *Claims Conference* nevű szervezethez is fordultam, ahol a kártalanítási ügyeket intézik, és megtudtam, hogy a birtokukban van egy névlista a túlélőkről. Ezért elküldtem számukra a nálunk lévő névlistákat azzal a kéréssel, hogy vessék össze ezeket az övékével, és amennyiben találunk azonos nevet, tájékoztassanak. Kapcsolatba léptem Lebovits Évával, a Magyar Zsidó Örökség Alapítvány munkatársával, aki nagyon készségesnek és együttműködőnek bizonyult. Jól ismerte a problémát, mert a férje, Lebovits Imre akkor fejezett be egy könyvet az üldözötteket segítőkről. Klinda Pál szerepéről tudott, de Mallász Gittáéről nem.

Miután Mallász Gitta élete végét Franciaországban élte le francia állampolgárként, a kitüntetés átadását Franciaországban kellett megszervezni. Monique azt is megtudta, hogy Monteaud Bernard és felesége – akik szerették és tisztelték – fogadták magukhoz Gittát az utolsó éveiben, hogy ne kelljen az idősek otthonába mennie.

2008 elején felfedeztem, hogy 1986-ban a Magyar Rádió sugározott egy műsort, amelyben megmentett üldözötteket szólaltattak meg. Klinda Mária is telefonált, hogy időközben eszébe jutott, ismer még egy tanút, *Suwanne Kist, aki Londonban él*, és minden évben néhány hétre Budapestre látogat. Ő is a Katalinban volt, és a két nyilas razzia egyikétől mentették meg. Film is készült róla, melynek egyik jelenetét a Budakeszi úton forgatták, ahol megmutatta azt az ablakot, amelyen keresztül megszökött. Feltehetően ugyanarról a filmről van szó, amelyet Deme Tamásné is említett. Kis Zsuzsa 1929-ben született, tehát már elég nagy volt ahhoz, hogy emlékezzen Mallász Gittára. Sikerült megszerezni a londoni címét.

2008. január 21-én Lebovits Éva telefonált, hogy talált a nyilvántartásában valakit, aki a mi listánkon szerepelt: *dr. Vámos Katalint*. Azonnal felhívтам, és kiderült, hogy *nővérevel és édesanyjával a budakeszi úti Katalin kollégiumban volt*, jól ismerte Mallász Gittát, akivel még a felszadulás után is kapcsolatban maradtak, és kész tanúskodni. Azonban – sajnos mindig van egy azonban – 1944 októberében mindhárman elhagyták az üzemet, és a Sacré Coeur zárdába költöztek, tehát a két nyilas razzia idején már nem tartózkodtak ott. Azt viszont tanúsítani tudta, hogy az üzem abból a célból létesült, hogy üldözötteket mentsen, arról azonban nem tudott semmit, ami október 15., a nyilas hatalomátvétel után történt. Vámos doktornővel megállapodtam, hogy leírja a tanúvallomását, amit később közjegyzővel hitelesítettünk.

Monique-nak sikerült telefonon kapcsolatba lépnie Kelvin (Kis) Zsuzsával. Szívesen segített, nagyon jól emlékezett Mallász Gittára. Elmondta, hogy éveken át kereste a lehetőséget, hogy tanúskodjon, de látva ennek nehézségeit, végül feladta.

Az első tanúnk

2008. február 10-én a következő e-mailt kaptam:
dr. Vámos Katalin tanúvallomása

Tisztelt Bóc Úr!

Mióta először beszélтünk, azóta gondolkodom, és próbálok töredékes gyerekkori emlékeimet rendezni. Sajnos nem jutottam sokra. Anyám és nővérem, akik részletesebb felvilágosítással szolgálhatnának, és akik idősebbek lévén többre és jobban emlékeznének, sajnos már meghaltak. A zsidóüldözések ideje és a második világháború, különösen Budapest ostroma értelmetlen, értelmetlen és titkokkal terhelt időszak életemnek, amire – nyilván a lélek önvédelme érdekében – soha nem tudtam részletesen és pontosan visszaemlékezni. Ebben nagy szerepe lehetett annak, hogy semmire nem kaptam magyarázatot, hiszen akkor minden elszólás – minek veszélye egy hét-nyolcéves gyermek részéről kétségtelenül fennállt – sokak számára jelentett életveszélyt.

Mindezt mentségül írom meg Önnek, és biztosítom afelől, hogy amit leírok a továbbiakban – bár nem tudom, mennyire felhasználható –, igaz. És arról is, hogy azokról, akiknek szüleim, testvérem és a magam életét köszönhetem, soha nem feledkeztem meg, és életem során nemcsak hálával gondoltam rájuk, hanem példájukat mindig igyekeztem szerény képességeim szerint követni.

Önnek írok, és felhatalmazom, hogy akár átszerkesztve is, a Jad Vasem részére továbbítsa, illetve beletása szerint éljen velem.

Nevem Dr. Vámos Katalin. Budapesten 1936. szept. 22-én születtem. Címem: Budapest. 1133 Tutaj u. 6/B IV. em. 3. Orvos vagyok, és nyugdíj mellett jelenleg is radiológusként dolgozom az Állami Egészségügyi Központban. (Nemrég még Központi Honvédkórházként működött.)

A háború alatt Budapesten, az akkori IV. kerületben (ma V. ker.) a Prohászka Ottokár u. 1. sz. alatt laktunk. (Ma az utcát Papnevelde utcának hívják, a ház, legjobb tudomásom szerint még áll.)

Anyámmal (Vámos Jánosné, született Weisz Ilona 1905–1955) és nővéremmel (Barczikay Dénesné, született Vámos Veronika 1934–2004) 1944. június 28-án, az intézmény megalakulása napján kerültünk felvételre a Boldog Katalinról elnevezett női munkatáborba, illetve hadiüzembe. Az intézménybe nagy kerülővel, gyalog, a ruhánkra varrt sárga csillagot tarkargatva jutottunk el. Az első nap elég zavaros volt, az asszonyok és gyerekek között nagy kétségbeesés uralkodott. Az intézmény rendje 24 óra alatt alakult ki. Kijelölték a hálótermeket. A gyerekeket egy közös hálóban helyezték el, megoldották napközi felügyeletünket, gondoskodtak elfoglaltságunkról, könnyebb munkákat osztottak ki ránk, borsópucolás, paradicsomszedés, a tűzifa felrakása... Ilyesmire emlékszem. A felnőttek számára varroda működött. A műhelyekbe nem nagyon volt bejárásunk, ezekre nem emlékszem. Esténként valami alagsori vagy földszinti közös teremben voltunk, itt találkozhattunk édesanyánkkal.

Tudom, hogy az intézet parancsnoka Mallász Gitta volt, hogy milyen rendfokozatot viselt, azt nem tudom. Rendszeresen járt az intézményben ellenőrzésen, ilyenkor emlékezetem szerint tisztí egyenruhát viselt. Külső ellenőrzést is több ízben kaptunk. Ilyenkor nagy volt az izgalom a felnőttek között. Fel kellett sorakoznunk az udvaron, miközben különféle egyenruhás emberek őriztek minket, és ellenőrizték az intézményt. Úgy emlékszem, Mallász Gitta ilyenkor is jelen volt. és októberig, amíg kint tartózkodtunk, az ilyen ellenőrzéseket mindig baj nélkül megúsztuk. Ott-tartózkodásunk alatt nem szenvedtünk szükség. Nehéz problémákat is megoldott az intézet vezetése, így például apám, aki munkaszolgálatos volt, amikor édesapja temetésére hazaengedték, meglátogathattak minket. Egyik legélesebb emlékem, hogy néhány, talán hat-nyolc héttel kérésünk után megbetegedtem, nagyon magas, 40 fok feletti lázám volt, és mivel helyben orvosi ellátás nem állt rendelkezésre, már másnap felvételre kerültem egy gyerekklinikára (ha jól emlékszem, a Fehér Kereszt volt) – a nővéremmel együtt –, ahol mindkettőnket részletesen kivizsgáltak, és kezeltek. Azt tudom, hogy ez nagyon nagy szó volt akkoriban, és mindkettőnknek

ezerszer a lelkére kötötték, hogy még véletlenül se áruljuk el, hogy zsidók vagyunk, még arról is tilos volt beszélünk, hogy apánk nem katona, hanem munkaszolgálatos. Minthogy az intézmény minden ügyében Mallász Gittáé volt a döntő szó, meggyőződésem, hogy mindkét ügyben ő intézkedett.

Gyógyulásunk után, kb. egy hét múlva visszakerültünk a Boldog Katalinba, és iskolakezdésig, ami akkor, úgy emlékszem, október 15-re esett, ott is maradtunk. Ekkor a Sophianum Sacré Coeurbe vettek fel minket, és a felszabadulásig ott voltunk. (Később anyánkat és apánkat is a zárdában bűjtették. Itt jegyzem meg, hogy a zárda főnöknője, Gutzenwiller Hildegard szintén a Világ Igazai között szerepel a Jad Vasem falán.)

A Boldog Katalin kiürítésére ezután néhány héttel kerülhetett sor, egy vasárnapról hétfőre virradó éjszaka, amikor mi már a Sophianum bentlakó növendékei voltunk. Ezt azért tudom, mert édesanyánk meglátogatott minket vasárnap délután, és valamiért, alighanem azért, mert én sírva, zokogva nem voltam hajlandó elengedni, lekéste a kijárási tilalom kezdetét, és a zárda nővérei nem engedték elmenni, tekintettel arra, hogy a kijárási tilalom után a zsidóknak életveszélyes volt az utcára lépniük. Így anyám hétfőn reggel ment vissza a Boldog Katalinba, ahol gestapós (?) őrköt talált. Óvatos érdeklődésére annyit sikerült megtudnia, hogy az ott-tartózkodókat a nyilasok elhurcolták, de sokaknak sikerült elmenekülniük, mert egy tisztí egyenruhát viselő személy a hátsó kijáraton kimenekítette őket. Ez a tisztí egyenruhát viselő személy alighanem Mallász Gitta volt, akit, mint már említettem, ebben az időben én csak egyenruhában láttam.

Személyes emlékeim eddig tartanak, illetve, bár nem tartozik szorosan a tárgyhoz, édesanyám a felszabadulás után – amíg egészségi állapota engedte – tartotta a kapcsolatot Gitta nénivel, egyszer engem is elvitt hozzá, emlékszem, mennyire meglepett, hogy civil ruhát viselt. A jelenlétemben persze nem beszéltek háborús emlékekről, de a családjukban Mallász Gittára mindig azok között emlékeztünk, akinek az életünket köszönhetjük.

Sajnálom, hogy emlékeimből csak ennyire telik. Kérem, Bóc Úr, használja fel írásomat belátása szerint. Azt kérem még, hogy írja meg, használható-e valamire, amit megírtam, és a végeredményről is szeretnék értesítést kapni.

És még valami jutott eszembe, Beke Kata, az író, az *Istennek különös ízlése van* c. írásában említi, hogy egy ideig ő is lakója volt a Boldog Katalinnak. Talán őt is meg lehetne keresni...

Kiváló tisztelettel:
Dr. Vámos Katalin

2008. március 18-án Vámos Katalinnal felkerestük a közjegyzőt, aki hitelesítette a tanúvallomást, amit másnap elküldtem Monique-nak a francia fordítás-sommal együtt.

A döntő tanú

Már csak Kis (Kelvin) Zsuzsa tanúvallomását kellett megszerezni. Ő az egyetlen, aki ott volt a második nyilas razzianál, amikor Mallász Gitta megmentette a nők életét. Monique alaposan előkészítette az interjúhoz szükséges iratokat. Zsuzsával megállapodott, hogy április elsején utazik Londonba, és 4-én tér vissza a Jad Vasemnek elküldendő, közjegyzők által hitelesített tanúvallomással. Visszaérkezése után Monique beszámolt utazásáról. Az első nap azzal telt el, hogy felvette a kapcsolatot Kis Zsuzsával annak férje, Steven Kelvin és lánya, Dorit Zaks társaságában. Másnap Zsuzsa jobban elmélyült emlékeiben, és felidézte a megindító, de néha komikus fejleményeket. Életének ezt az időszakát részleteiben sem férje, sem lánya nem ismerték, és az események lassan a helyükre kerültek. Monique egész beszélgetésüket magnóra vette, nehogy bármi is elveszen az értékes tanúvallomásból. Majd levetítettek egy filmet, a *Múltba nézőket*, azt, amelyikről Klinda Mária már beszélt. (Zsuzsa egy rokona, aki a Lauder Javnéban tanított, említette Zsuzsának, hogy az iskolához tartozó óvodában, abban az épületben, ahol 1944-ben a hadiüzem állt, emlékfilm szeretnének felvenni. A filmet egy rendkívül tehetséges, rendezőnek készülő diák, Takács András készítette. Zsuzsa és férje tanúként szerepeltek benne, visszatérve életük egy nagyon nehéz időszakának helyszínére.

Zsuzsa a Jad Vasem kérdőívének valamennyi kérdésére tudott válaszolni. Jól emlékezett arra is, hogyan menekültek a decemberi razzia során, sőt a filmben azt a fürdőszobaablakot is megmutatta, amelyen keresztül édesanyjával és nagynénjével más bűjtatott nőkkel együtt kimásztak az épületből. A novemberi razziaról viszont semmi emléke nem volt. Miután a magnószalagról történő átültetés igen időigényes, megállapodtak, hogy Monique otthon elvégzi ezt a munkát, és az ennek alapján kitöltött Jad Vasem-kérdőívet küldi el Doritnak, hogy az esetleges elütéseket, elírásokat és a nevek helyességét korrigálja.

Kérésemre Takács úr angol feliratos DVD-másolatot küldött nekem az általa rendezett filmből, és Monique-tól is megkaptam Zsuzsa hangfelvételtől leírt tanúvallomását.

Zsuzsa váratlanul agyvérzést kapott, félkómás állapotba került. Monique-ot furdalta a lelkiismeret, attól tartott, hogy a rohamot a felkavaró találkozásuk idézte elő. Nem tehattünk mást, mint várakoz-

tunk. Nem tudtuk, túléli-e a rohamot, és ha igen, akkor milyen szellemi állapotban. Arra is felkészültünk, hogy adott esetben a lányával, Dorittal hitelesítettjük közjegyző előtt a magnófelvétel valóságát.

Monique folyamatosan tájékoztatott Zsuzsa egészségi állapotáról, ami lassan normalizálódott. Érezte, még adós Gittának.

2009. március 15-én érkezett a hír: Zsuzsa már alá tudja írni a tanúvallomását.

Monique Londonba készült, hogy Linda Peterson, a Jad Vasem igen készséges londoni képviselője jelenlétében aláírják a tanúvallomást, amely végül március 23-án érkezett meg:

Kis Zsuzsa tanúvallomása

1944 júniusától decemberéig édesanyjammal, Kis Lili Krámerrel és nagynénimmal, Kis Ágnessal a Boldog Katalin hadiüzemnek átalakított leányotthonban laktunk, amelynek katonai parancsnoka Mallász Gitta volt. Mallász Gitta grafikusművész akkor 37 éves volt, Budapesten a Budakeszi út 46. alatti Boldog Katalin hadiüzemben lakott, mint katonai parancsnok.

Addig a napig, amíg a Boldog Katalinba kerültem (1944. június 15., akkor 15 éves voltam) szüleimmel éltem. Apám Kis György szül. 06. 10. 1899. és anyám, Lili Kis (Kramer) mindketten zsidók voltak. Apám a Zwack Unicum likőrgyár kereskedelmi képviselője volt, anyám háztartásbeli. Gyakran cseréltem iskolát, mert apám foglalkozása miatt sokszor kellett költözködnünk. Az utolsó iskola, ahová jártam 1944 júniusáig, a Klára ipari leányiskola volt, dr. Klinda Pál (Klinda atya) volt az igazgató.

Nem tudom pontosan, ki kezdeményezte a megmentésünket. Akkor a zsidók deportálása Budapesten kívül jórészt befejeződött, és a budapesti zsidók helyzete nagyon veszélyessé vált, közös zsidó házakba költöztették őket. Tanárunk, dr. Klinda Pál jól tudta, hogy tanítványai között sok a zsidó származású, június elején táviratot küldött nekünk, hogy haladéktalanul költözzünk a Budakeszi út 46. sz. alatti lévő Boldog Katalin üzembe magunkkal hozva mindazt, amit tudunk, hogy ott családjunkkal együtt berendezkedjünk. Emlékeim szerint a Budakeszi út 46. sz. alatti leányotthont üzemé alakították át.

Arra is emlékszem, hogy dr. Klinda félrehívott minket, zsidó lányokat, és figyelmeztetett, hogy ki ne mozduljunk innen, ne beszéljünk senkinek erről, mert lehet, hogy hónapig itt kell maradnunk. Ő maga nem maradt az üzemben.

Munkánk ingvarrás volt a hadsereg részére. Az üzem katonai parancsnoka Mallász Gitta volt, egyenruhát viselt. Arról nem tudunk, hogy ő is a megmentésünkön fáradozott. Mindezt 1944 júniusában szervezték, és 1944 decemberéig tartott. Emlékeim szerint a mentési akció 1944. június 7-én kezdődött, és decemberig Mallász Gittának köszönhetően tudunk megmenekülni a nyilasok és a deportálás elől. El voltunk rejtve, mindegyikünknek volt egy ágya,

fedél volt a fejünk felett, el voltunk látva élelmiszerral, holminkat kimosták, kivasalták, volt munkánk. Mallász Gitta parancsnok védettsége alatt álltunk. A fiatalabb gyerekek nem voltak velünk, őket másutt rejtegették.

Az üzemben dolgoztunk. Mindenkit, akinek volt otthon varrógépe, felkértek, hogy hozza magával az üzembe. Anyámnak is volt otthon varrógépe, azt bevittük a Katalinba. Az üzemben ötös sorokban ültünk. Ez egy nagy terem volt, sok inget kellett varrunk a hadsereg számára. Akik tudták kezelni a varrógépet, tanították a többieket. Így a munkát nagyon szakszerűen tudtuk végezni. Fantasztikus légkör uralkodott az üzemben. Nem ritkán az előirányoztnál több inget is meg tudtunk varrni, ilyenkor a munka végeztével mindannyian énekelni kezdtünk. Tényleg igen gyorsan dolgoztunk, és ebben mindannyian örömlünk leltük. Ez olyan volt, mintha moziba mentünk volna ezekben a vészterhes időkben.

Hálótermekben aludtunk. Ez olyan volt, mintha egy penzióban lettünk volna. Egy anya, egy lány, egy anya egy lány, az ágyak között keskeny átjáróval. Ez bűbajos volt, nekem nagyon tetszett.

Ennivalónk elegendő volt. Az anyák főztek, és az nagyon jó volt.

A Boldog Katalinban biztonságban éreztem magam. Ezt a biztonsági érzést Dallos Hannának és Strausz Lilinek köszönhattuk, mindketten zsidók és Mallász Gitta barátnői voltak. Megpróbálták minket bátorítani ezek között a rendkívüli körülmények között. Vigyáztak ránk, gyerekekre vagy kamaszokra, és távoltartottak minket a külvilág borzalmaitól.

Én magam és három barátnőm (Littkei Marianne, Rosenberg Éva és Fränkel Marianne) úgy éreztük... nem is tudom, hogy mondjam... valami szellemi dolog történt velünk. Ez sokáig bennem maradt, és sokat segített a nehéz időkben.

Munkám abban állt, hogy befejezzük a zsebek felvarrását az ingekre. Ezt nagyon gyorsan kellett elvégezni, és alig készültünk el, megjelentek a németek, hogy ellenőrizték a munkánkat, nagyítóval vizsgálták, hogy minden rendben van-e. De mi szerettük csinálni ezt a munkát. 14-en voltunk gyermekek és fiatal lányok, és elintéztük, hogy a gyerekek ráadást, kekszket kapjanak a konyhán.

Katalinnak hívták az intézményt, ahol voltunk. Úgy emlékszem, 60 anya és lánya volt a létszám. Két lány biztosította a ruhaneműek karbantartását, az egyik végezte a mosást, a másik a vasalást. Mi, fiatalok mindig frissen mosott és vasalt ruhákat kaptunk. A Katalin olyan nyugodt, boldog hely volt, hogy nem is tudtuk elképzelni, háború van, háborúban élünk.

Pénzt nem kaptunk, de el voltunk látva élelemmel, ruházzal, fedél volt a fejünk felett. Mindent magunk csináltunk, azt nem tudom, hogy az intézmény pénzügyileg hogyan működött, hogyan végezték az adminisztrációt.

Gitta célja az volt, hogy minél több életet megmentsen. Gitta és két barátnője, ha jellemezni kellene őket, a legtisztább emberek voltak, akiket valaha is ismertem. Mindazt,

amit tettek, abszolút érdegmentesen tették. Ilyen emberek is léteznek a világban, az életnek nem csak sötét oldalai vannak... Nemrég tudtam meg, hogy Gitta az üzem parancsnoki tisztségét minden ellenszolgáltatás nélkül vállalta el.

Olyan korban voltunk, amikor a fiatalok nagyon fogékonyak, 13, 14, 15 évesek, és úgy hittük, a világ igazságos... bár tudtuk, hogy szörnyű dolgok történnek. De végső soron soha nem feledkeztünk meg arról, hogy másfajta emberek is léteznek, hogy a világnak más részei is vannak, nemcsak ahol... nem is tudom jól kifejezni magamat.

Ezekben az időkben a nem zsidók számára nagyon veszélyes volt zsidókat segíteni, védeni vagy elbújtatni őket. Kétség sem férhetett hozzá, hogy Mallász Gitta az életét kockáztatta! A magyar nácik úgy tekintettek volna rá, mint árulóra. Aki a zsidóknak segít. Fenyégető leveleket kapott a zsidói miatt... erről hallottam, már nem is tudom kitől... És arra is emlékszem, hogy nekünk, munkásoknak nagyon kellett vigyáznunk a magatartásunkra, és főleg biztosítani az ingtermelést, különben kivégezték volna. Ilyen üzeneteket kaptunk.

Mindannyian azonos helyzetben voltunk: munkásként dolgoztunk egy hivatalosan hadiipari üzemnek nevezett létesítményben, mely a Honvédelmi Minisztériumhoz tartozott. Mindannyian tudtuk, hogy miért vagyunk itt.

Nekem közvetlen kapcsolatomban nem volt Gittával. Nem ismertem olyan közelről, mint Strausz Lilit. Gitta egész nap az üzemben szaladgált! Hogy az Isten áldja meg! Kicsit félttem tőle, számomra túl katonás volt. Katonai egyenruhában volt. A nem zsidó szerepét játszotta, akinek szörnyű emberekre kellett felvigyáznia. Az irtalmas nővéreknél mindenféle emberek voltak... A gyerekek, 12, 13, 14 évesek, esetleg még fiatalabbak... Az idősebbek szörnyűek voltak: „Jaj ott-hon hagytam valamit, kérem, Gitta néni, haza kell mennem”, „Zsuzsa, öblítsd át ezt újra”. Mindannyiunkat ismert.

A kislányok egy kisebb csoportjához tartoztam: Littkei Marianne, Rosenberg Éva, Fränkel Marianne. Négyünknek szokása volt, hogy kimentünk a kertbe – hatalmas volt –, hogy a bokrokon keresztül meglessük Lilit (Strausz), Hannát (Dallos) és Gittát. Gitta kis kabinjában találkoztak. Egy nap Lili mögém került, és meglepett bennünket: „Tudni szeretnétek, hogy mi történik itt? Üljetek le, és elmondom nektek. De többé ne bújjatok a bokrok mögé, hogy leskelődjetek.” Elmondta, hogy nagy szellemi pillanatok élnek át ebben a kis kabinban. Ettől kezdve, valahányszor erre kedvünk támadt, kopogtattunk, és megkérdeztük, jelen lehetünk-e a meditáción. Néha azt válaszolták, hogy most nem lehet, el vannak foglalva. De egy idő múlva ez megváltozott, és közelebb kerültünk egymáshoz. És mi, a gyerekek továbbra is megpróbáltuk kilesni hármójukat a bokrokon keresztül. Többnyire róluk beszélünk egymás között és persze a fiúkról. A fiúk, az más ügy volt! Ami jól mutatja, hogy borzalmas dolgok történhetnek, de az élet megy tovább. És a fiatalok azok, akik tovább viszik.

A minket bújtatók közül Gittán kívül más nem ismerem. Nyilván mások is részt vettek az adminisztrációban –

ha egyáltalán volt ilyen. Gitta egyszer már megmentett minket 1944 novemberében, de véglegesen akkor hagytam el az otthont, amikor másodszor is sikerült megmentenie az általa kidolgozott és előkészített rendkívül leleményes stratégiával: elérte, hogy a szomszéd villába beszállásolt SS-ek anélkül, hogy tudták volna, hogy mi zsidók vagyunk, fedezték szökésünket.

Mindez decemberben történt, a pontos napra már nem emlékszem. Azon a szörnyű délutánon a fekete egyenruhások –azaz a magyar náciok, a nyilasok – benyomultak az üzembe. Ebben a pillanatban Gitta parancsot adott mindenkinek, azonnal meneküljünk az erdőbe azon a részen keresztül, amit az üzemet az SS-ektől elválasztó kerítésen már korábban gondosan vágatótt. Édesanyámmal (Lili Kramer), nagynéném (Kis Ágnes), Littkei Marianne-nal, Fränkel Marianne-nal és több más asszonnyal és leányaikkal a fürdőszoba eléggé tágas ablakain keresztül hagytuk el a házat. Arra is emlékszem, hogy édesanyám azt az arany karperecet tartotta a kezében, amit édesapámtól ilyen helyzetekre kapott. Az ablak alatt álló német katona átvette, és eltávozott. Mindannyian kijutottunk. Aztán, mint az örültek rohantunk bokrokon, virággyasokon keresztül az erdőbe, anyám a kezemet fogta, hogy ne veszítsük el egymást. Hála Gittának túléltek. Tanúsítani tudom, hogy a felsorolaton kívül Mallász Gitta megmentettjei között voltak Rosenberg Éva, Vámos Katalin és Péter Ágnes is.

Mint már említettem, Mallász Gitta először novemberben mentett meg bennünket. A nyilasok már októberben vették át a hatalmat. Attól a naptól kezdve a nyilasok nap-hosszat az utcákon ordítottak. Már az első napon a Boldog Katalin előtt is kiabáltak és szidalmazták minket. Gitta összehívta az asszonyokat, és közölte velük, ha van hová menniük, menjenek el, nem fogja őket katonaszökevényként feljelenteni. Tudtommal néhány nőnek így sikerült elmene-külnie.

Ha az előírtnál több inget tudtunk elkészíteni, többnyire énekeltünk. Amikor a nyilasok ezt egyszer meghallották, megvetéssel mondták: „Ezek a zsidók még énekelnek is!” Emlékszem főnökükre, akit Kun páternek hívtak. Megveszekedett szadista pap volt. Aztán egy napon hirtelen megszállták az üzemet. Ez szörnyű volt. Emlékeim szerint minket, munkásnőket felsorakoztattak az üzemcsarnokba, hogy megszámloljanak. És arra is jól emlékszem, hogy egyikünk elbújt a fürdőszobában. Talán Marianne (Littkei), vagy Klári (Fränkel) Föstner volt az...

Később tudtam meg, hogy a nyilasvezér azt követelte Gittától, mondja meg, hány munkásnője van, Gitta viszont nem tudta, hánynak sikerült elmenekülnie. De rávágta: 73. Viszont a megszámlolt létszám csak 72 volt. Ekkor az egyik feketeinges egy nőt hozott ki a fürdőszobából (Marianne-t vagy Klárit), így megvolt a létszám: 73! Gitta megúsza, hogy a helyszínen föbe lőjék.

Aztán felsorakoztattak minket az utcán, itt az emlékeim már elhalványodtak, de arra pontosan emlékszem, hogy a Budakeszi úton meneteltünk. Aztán jött egy katonai autó,

és kiszállt belőle egy tiszt. A többi már elmosódik... Majd – erre is emlékszem – pisilnünk kellett, és meg kellett kérnünk a katonákat, engedjenek ki a sorból. Miután nem akarták, hogy beszennyezzük az utat, kiengedtek minket...

Majd újabb katonai autók érkeztek, világító reflektorokkal... és mi egymás után kértük a katonákat, engedjenek ki, és mentünk szükségletünket elvégezni a közeli elhagyott sötét épületbe.

Ami Kun pátert illeti, a felszabadulás után felkértek önteket, akik a fürdőszobaablakon át menekültünk – Kis Lilit, édesanyámat, Fränkel Mariannet, Fränkel (Föstner) Klárárt és Kis Ágnest, a nagynénémet –, hogy jelenjünk meg a perén. Ez valamelyik budapesti bíróságnál volt, már nem is tudom, hogy hol. Kun pátert kivégezték, de nem mentünk el az ítélet végrehajtására. Nagyobb bűnös volt, mint a többiek. Még ma is fejfájásom támad, ha rá gondolok...

Hogy miért vártam mostanáig a tanúvallomással? Életemnek erre a periódusára nem akartam visszagondolni. Nem mintha el akartam volna felejteni. Csak, hogy tovább lehessen élni. De az az érzésem volt, hogy nem tettem eleget... Többször megpróbáltam, hogy elmondjam gyermekeimnek. S arra is gondoltam, hogy majd eljön az idő, mikor érdekelni fogja őket. Nem sokat tudnak rólam. Ezekben az években „titkosítottam” életemnek ezt a szakaszát.

7. AZ ÜNNEPSÉG

Monique-kal türelemmel várakoztunk. Majd négy év telt el kutatásunk kezdete óta, mikor egyszer csak 2011. május 11-iki dátummal megérkezett a Jad Vasem értesítése Mrs Irena Steinfeld (Director, Righteous Among the Nations Department Yad Vashem P.O.B. 3477) aláírásával.

Ebben közölték, hogy az illetékes bizottság döntése szerint Mallász Gitta posztumusz megkapja a Világ Igaza kitüntetését. Az ünnepségre 2012. május 13-án került sor Párizsban, a bencés kolostor hétszáz éves épületében. Az átadásról az MTI is beszámolt:

A posztumusz elismerést az 1992-ben elhunyt grafikus, iparművész dédunokahúga, Mallász Andrea vette át Samuel Raveltől, Izrael franciaországi nagykövetségének első tanácsosától.

A Collège des Bernardins-ben (bencés rendi központ) mintegy háromszáz meghívott vendég részvételével megrendezett ünnepi átadáson megjelent mellett Jean-Raphael Hirsch, a Jad Vasem franciaországi bizottságának elnöke, Richard Prasquier, a Franciaországi Zsidó Intézményeket Képviselő Tanács (CRIF) elnöke, Trócsányi László magyar nagykövet és Ablonczy Balázs, a Párizsi Magyar Intézet igazgatója.

A Világ Igaza emlékérem az Izrael állam általi legmagasabb kitüntetés, amelyet olyan nem zsidók kaphatnak meg, akik a II. világháború alatt zsidók életét

mentették meg. Az eddigi 24 ezer Igazak között 764 magyar van.

Mallász Gittáról tartott méltatásában Anne-Marie Revcolevschi a Jad Vasem Intézet részéről arra emlékeztetett, hogy a Világ Igaza elismerést általában egy-egy család vagy személy megmentésért szokták odaítélni. Mallász Gitta azonban több mint száz zsidó nőt és gyermeket mentett meg 1944-ben. Neve évekkel később *Az angyal válasza* című világsikerű művének köszönhetően Franciaországban vált ismertté, ahol 1960-tól 1992-ben bekövetkezett haláláig élt. A Magyarországon 1989-ben és 2005-ben megjelent, eddig 24 nyelvre lefordított dokumentum vallásos ihletésű, de egyik valláshoz sem köthető, filozófiai, ugyanakkor költői mű, amely az élet értelmét és módját kutatja. A könyv egyik legismertebb népszerűsítője Juliette Binoche Oscar-díjas színésznő, aki a kitüntetés átadásán a közönség soraiban foglalt helyet.

Az 1907-ben az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó Ljubljanában osztrák anyjától és magyar katonatiszt apától, szigorú katolikus családban született Mallász Gitta Budapesten végzett iparművészeti tanulmányai során ismerkedett meg azon zsidó barátai-val, akiket a véskorszak idején a gettóból szeretett volna kimenteni. Ezért vállalta el 1944 augusztusában egy hadiüzemnek álcázott egykori zárdában Budaligetben – a jelenlegi Lauder Iskola helyén – „hadiipari felügyelői” munkát.

A Párizsban élő Kardos Gyöngyi Margit, Mallász Gitta egykori barátnője és szellemi hagyatékának gondozója az MTI-nek elmondta: barátai elvesztése után a küldetéstudat mentette meg Mallász Gittát a teljes összeomlástól, az vezérelte, hogy az „angyal-könyv” pozitív tanításait továbbadja. Az 1976-os megjelenést követően előadásokat tartott világszerte.

Trócsányi László nagykövet úr igen figyelemreméltó és ma is nagyon aktuális beszédének magyar fordítását teljes egészében közöljük:

A bencés rendi kollégium tisztelt elnöke, a franciaországi Jad Vasem Bizottság tisztelt elnöke, a CRIF tisztelt elnöke, a franciaországi Jad Vasem Bizottság megjelent tisztelt képviselői, az izraeli nagykövetség tisztelt nagykövete, hölgyeim és uraim!

Vannak pillanatok – és ez a mai is ezek közé tartozik –, amikor nehéz felszólalni, mert ha egyesek nagyságával szembesülünk, nem maradhatunk közép-szerűek. Magyarország történelme egyidejűleg a magyar zsidók, vagy inkább a zsidó magyarok történelme is. A magyar állam alapítása óta élünk együtt. Államalapító királyunk, Szent István elsőként hirdette és gyakorolta a toleranciát. Intette fiát, hogy barátsággal kell fogadni az idegeneket, akik királyságában szeretnének letelepedni, mert azok hozzá fognak járulni az ország virágzásához.

A szent király szavai igazsággá váltak.

A magyarok –nem-zsidók és zsidók– évszázadok óta együtt élnek, győzelmeket és vereségeket tudhatnak magukénak, örültek, szenvedtek és sírtak együtt a jólét korszakaiban és a magyar nép nagy tragédiáinak időszakaiban, együtt élték át a magyar nemzet felfoghatatlan veszteségeit, melyeknek a zsidók teljes jogú tagjai, legalább is ezt hitték.

Hogy a magyar történelem jelenkori példáit is említsem, zsidó honfitársaink részt vettek a 19. század harmincas éveinek reformmozgalmaiban, fegyverrel a kezükben harcoltak az 1948–49-es forradalomban és szabadságharcban, mint ahogy ugyanígy helytálltak a magyar történelem nagy pillanatában, az 1956-os forradalom október-novemberi dicsőséges majd tragikus napjaiban

A nemzeti liberalizmus és a vállalkozó szellem kiemelkedő képviselőiként a magyarországi zsidók jelentősen hozzájárultak Magyarország 19. századvégi látványos fejlődéséhez. Ezt az anyagi meggazdagodást hozó, kulturális és szellemi fejlődést szakította meg az I. világháború, melyből Magyarország vesztesen és megaláztatottan került ki.

Ez az a pillanat, amikor Magyarországon valami megbocsáthatatlan és elfogadhatatlan történt. Ehhez szükségesnek tartom a következők pontosítását: a vereség okozta keserűség, a hatalmas területi és népességvesztések soha és semmiképpen sem szolgálhatnak mentségül a két háború közötti magyar hatalom számára az elkövetett iszonyatos bűnök, mint az üldözés, az anyagi és szellemi kifosztás, és végül a magyar zsidó közösség kétharmadának szisztematikus fizikai kiirtásának igazolására.

Ez történelmi tény, amelyért a felelősséget minden magyarnak vállalnia kell. Ahogy a soá az ország történelmének részét képezi, a nemzeti lelkiismeret sem térhet ki az elől, hogy ezzel a becstelen örökséggel szembenézzen.

Am annak a bátorságnak, emberiségnek és hősiességnek hála, amely egyes kortársunkat, mint Mallász Gitta áthatott, a becsület nem veszett ki végérvényesen és megbocsáthatatlanul. Mallász Gitta és Klinda Pál atya, akivel együttműködött számos zsidó nő megmentésében, képesek voltak szívük parancsát követni. Odaadó mentésük szintén részét kell, hogy képezze a magyar kollektív lelkiismeretnek és a memória számos tanúbizonyságának, arra kell emlékeztetnie minket, hogy a legjobbak közülünk hűek maradtak emberi méltóságukhoz és mások méltóságának tiszteletben tartásához. És mindezt egy olyan világban, ahol bár átmenetileg, de sajnos túl hosszú ideig a barbárság, az aljasság és a kegyetlenség uralkodott. Ma azért jöttünk össze, hogy tiszteletünket tegyük egy magyar nő emléke előtt, aki egyike a Világ Igazainak, Mallász Gitta előtt. Mi mindannyian egy másik korszak gyermekei, egy másik Magyarország

gyermekei meghajlunk e bátor asszony emléke előtt.

Ám mindannyian tudjuk, hogy ez nem elég. A holokauszt náci barbársága, a zsidók üldözése és megsemmisítése már a történelemhez tartoznak. Én, személy szerint meg vagy arról győződve, hogy ez már véglegesen így lesz, és a folyamat visszafordíthatatlan. De nem lehet nem észrevenni, hogy a gonoszság, a türelmetlenség és az antiszemitizmus vírusa még mindig felbukkan, és állandó, makacs harcot kell vívunk, hogy a szörnyet már tojásában elpusztítsuk. Több százezer zsidó és nem zsidó magyar mártír, akárcsak Mallász Gitta és más Világ Igaza emléke arra köteleznek, hogy nagyon éberek legyünk.

Hölgyeim és uraim! Igen, az éberség kényszerítő, mert folyamatosan harcolnunk kell egy nélkülözhetetlen és félelmetes tényező ellen: ez az idő. Az idő, mely lehetővé teszi a sebek gyógyulását, de lehetővé teszi a feledést is, és ami még rosszabb, feledtet. Ahogy az emlékezet elhalványul, elöbukkannak a régi démonok, minden oldalról újra megjelennek a szélsőségek. Ezek relativizálják és tagadják a zavaró történelmi tényeket. Ez a jelenség sajnos ma minden európai országban jelen van.

Ebből adódik az emlékezet kötelező tiszteletben tartása, ami szorosan kapcsolódik a fiatal generációk neveléséhez, akiknek szerencsére már nincs személyes élményük a múlt tragédiáiból, de akiknek tudniuk kell, hogy volt egy időszak, amikor ártatlanokat büntetlenül lehetett megölni: ez a holokauszt tanulsága, melyet soha nem szabad elfelejtenünk.

Ezért minden kormány felelőssége és kötelessége afelett őrködni, hogy az igazságot mindig megmond-

ják. Ez az oka annak, hogy a magyar kormány néhány éve létrehozta a Holokauszt napját, amire minden évben a Parlamentben emlékeznek meg a kormány jelenlétében, és az ország minden táján a múzeumokban vagy a barbarizmus áldozatainak emlékműveinél.

Engedjék meg, hogy megosszam önökkel egy személyes tapasztalatomat. A közelmúltban meglátogattam Hódmezővásárhely, egy délkeleti magyar közepes nagyságú város holokauszt-múzeumát. Ez a város 1944 nyarán elvesztette valamennyi zsidó lakosát, több ezer embert. Ezek a gyermekek, asszonyok, férfiak még ma is kegyetlenül hiányoznak. Hiányzik a tudásuk, tapasztalatuk, polgárságuk, állampolgári kultúrájuk. Hiányuk örök, de az emlékükre emelt szoborcsoport legalább azt teszi lehetővé, hogy felismerjék hiányukat, és emlékeztessen az evidenciára: soha többé! Aki meglátogatja ezt a múzeumot – és a múzeumban mindig sok a kollégista, középiskolás, akiket történelemtanáruk hoz ide –, az kimenet jobban megérti a soá felejthetetlen abszurditását.

Hölgyeim és uraim! Szeretném emlékező és hálás szavaimat azzal befejezni, hogy ismertessem kormányom – melyet itt, Párizsban képviselek – ünnepélyes kötelezettségvállalását: ez a hatalom mélyesen hű mindazokhoz az emberi, magyar, nemzetközi és univerzális értékekhez, soha nem fogja eltérni a szélsőséges, a rasszizmus, az antiszemitizmus bármely formáját. Egy demokráciában ezek az eszmék tűrhetetlenek, képviselőjükkal még a párbeszéd is kizárt.

Egy igaz magyar nő –Mallász Gitta – példája kötelez erre minket. Köszönöm a figyelmüket.

